Paragi Beáta

Még nem modern, már nem hagyományos. A palesztin államiság kérdőjelei a XXI. század elején

A palesztin nemzeti önrendelkezésért való küzdelem története klasszikus példája annak a folyamatnak, amikor egy tradicionális közösség modern társadalommá válva állammá szerveződik. A folyamat akkor is tagadhatatlanul létezik, ha a palesztin államot az eddigiekben – legalábbis az ENSZ, illetve Izrael elismerése mellett – nem sikerült létrehozni. E rövid tanulmány célja ennek az átmeneti állapotnak a bemutatása a társadalmi törésvonalak politikai intézményrendszerben való leképeződésének vizsgálatával. Bár a palesztin nép egy modern társadalom szinte valamennyi ismérvével rendelkezik, az állam megteremtése útjában komoly akadályok állnak. Legkézenfekvőbb magyarázat szerint a legfőbb akadály az izraeli megszállás. Ennek alapjául az a Immanuel Kantig visszavezethető meggyőződés szolgál, amely szerint bármely ember(i közösség) szabad kell, hogy legyen ahhoz, hogy másokkal – más közösségekkel – való viszonyában megfelelően, jól, békésen viselkedjen. E felfogás szerint, amíg a palesztin nép nem gyakorolhatja önrendelkezéshez való jogát, addig nem teljesül az a minimum feltétel sem, amely annak bizonyításához szükséges, hogy a palesztin társadalom nemcsak saját stabilitását, fejlődését képes biztosítani modern állami keretek között, de a nemzetközi rendszernek is jó szándékú, formálisan egyenrangú szereplője tud lenni.

Nagy kérdés, hogy a szabadsághoz – önrendelkezéshez – való jog csupán szükséges feltétele-e a továbbiaknak, vagy önmagában elégséges is. A dekolonizáció időszakának nemzeti felszabadító mozgalmai változatos eredményeket értek el. Alig tudunk olyan példát mondani, amikor valamely volt gyarmat, gyámsági területet az anyaországgal való gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok nélkül képes lett volna helyét a nemzetközi rendszerben megtalálni. A függetlenné válást követően is megmaradt kapcsolatok intenzitásának további magyarázó tényezője a nemzetközi segélyezés rendszere. Ennek ellentmondásos mivolta a dekolonizáció óta formálisan egyenlő szuverenitást (*sovereignity*) élvező, de gyakorlatilag eltérő hatékonysággal (*efficiency*) működő államok közötti kapcsolatok aszimmetrikus jellegének köszönhető (Jackson 1990; Kreijen 2003). Az együttműködés folyamán ugyanis a fejlődő államok többségének választania kell a külső befolyástól mentes tényleges szuverenitás (vagyis az egyenlő félként való elismertség), illetve a fejlesztési segélyre jogosultság (vagyis az egyenlőtlen erőviszonyok bevallása) között (Sørensen 1995: 394).

A fentieknek annyiban van jelentősége, hogy korunk nemzetközi rendszerében nincs az a társadalmi közösség, amely állam hiányában méltó elismerést és védettséget tudna kivívni magának. Nincs ez másként a palesztín kérdés esetében sem. A nemzetközi közösség morális és anyagi támogatását egyaránt élvező megoldási alternatívák legfontosabbika a palesztín nép sorsának önálló, modern nemzetállami keretekbe illesztése. Ennek szükségességét hivatalos szinten ugyanúgy nem kérdőjelezik meg, amint azt sem, hogy vajon milyen mértékben képes, illetve hajlandó a palesztín társadalom részt venni ezen állam fenntartásában.

A palesztín politikai, társadalmi rendszer fejlődését, természetét – általában a XX. század első feléig visszavezetve – jellemzően a Palesztínai Felszabadítási Szervezet (PFSZ), mint politikai ernyőszervezet dimenziójában, illetve az 1990-es évektől a Palesztín Hatóság (1996-tól Palesztín Nemzeti Hatóság, PNH) létrehozásával járó változások felől közelítve vizsgálják (Robinson, 1997; Sayigh, 1999; Kimmerling és Migdal, 2003). Mivel a PFSZ és a PH közötti határok összemosódnak, ezért több szerző kifejezetten erre helyezi vizsgálódásának

hangsúlyát (Ghanem, 2001; Brown, 2003; Parsons, 2005). Többen foglalkoznak a végtelenül össztett palesztín identitás kérdésével (Said, 1979; Khalidi, 1997), a fegyveres felszabadító küzdelem, illetve az *intifáda(k)* szerepével (Nassar, 1990; Sayigh, 1999), az államnélküliség, a diaszpóra, valamint az izraeli megszállás különféle (többek között identitásformáló) hatásaival. Az utóbbi években került az érdeklődés középpontjába a helyi társadalmi-közösségi kapcsolatok természete, a hagyományos és modern elemek egyidejű létezése, a neopatrimonizmus jelensége, illetve a palesztín közösség különféle szempontok szerinti megosztottsága (Said, 1979; Brynen, 1995; Shikaki, 1998; Challand, 2002; Bir Zeit, 2004; Shikaki, 2000; Shikaki, 2004). Az átmeneti időszak révén kiépült kormányzati struktúrát különösebb nehézség nélkül lehet értékelni az állami funkciók, működőképesség, hatékonyság szempontjából (Brown, 2003; Khan et al, 2004) – illetve a legutóbbi fejlemények alapján állam és vallás kapcsolata szerint (Barghouti, 2007) – egyaránt.

Valamely társadalom „fejlettségét" leíró hagyományos és modern elemek kapcsán szükségszerűen merül fel a kérdés, a megkülönböztetés jelölheti-e egyazon folyamat két szakaszát, vagy sem. Lehet érvelni amellett, hogy a Közel-Keleten utóbbi évtizedekben végbemenő folyamatok emlékeztetnek a modern állammá alakulás európai lépcsőfokaira, amennyiben a hatalom egy-egy család kezében való központosítása az európai abszolút monarchiákra emlékeztet (Lisa Andersont idézi Frisch 1997). Más megfigyelések szerint korunk közel-keleti szerveződései (államai), a társadalomfejlődés olyan „történelmen kívül eső" példáit alkotják, amelynek a XIX. század végén Marx az ázsiai politikai berendezkedést, illetve termelési módot a tekintette. Hisham Sharabi szerint a neopatrimonális közel-keleti állam nem modern és nem tradicionális, hanem valami olyan „patologikus" jelenség, amelyben nem véletlenül nincsenek világos határok állam és társadalom között. Az uralkodó réteg pedig pont abban érdekelt, hogy e viszonyok zavarosak maradjanak: a szokásjog, hagyományok, családi kapcsolatok hangsúlyozása a formálódóban lévő modern intézmények gyengítésének természetes, ösztönös eszközei.

1. Társadalmi törésvonalak…

> „Ami a Hamászt illeti, sosem volt célja a PFSZ meggyengítése. Nem lehetett célunk, mert a PFSZ meggyengítése egyenlő az egyik legfontosabb palesztín szereplő gyengítésével. (…) Az idő megoldja a kérdést. A Hamász ráér. Tudjuk, hogy a PFSZ által követett gyakorlat elkerülhetetlenül a saját bukását fogja okozni." (Mahmúd Zahar, 1995)

A palesztin nemzeti felszabadítási mozgalom (1964 óta PFSZ) évtizedek óta küzd saját államának megteremtéséért. A mozgalom egésze, az abban részt vevő, illetve az abból kimaradó alternatív megoldásokban gondolkodó – elsősorban, de nem kizárólag iszlamista – szervezetek ez idő alatt sok változáson mentek keresztül. A palesztin identitást – az annak fontos összetevőjét képező saját állam létrehozására irányuló célt – illetve a tágan értelmezett társadalmi-politikai fejlődést alakította Izrael állam létrehozása, annak következményei, a különböző arab-izraeli háborúk, az arab államokkal való viszony, illetve az izraeli megszállás, de ezek egyike sem kizárólagos magyarázata jelenlegi állapotának. Abban, hogy palesztin állam az eddigiekben nem jött létre abban, hogy az 1991-93-ban kezdődött oslói békefolyamat sikertelen volt, minden egyéb ok mellett szerepet játszott a palesztin társadalom – nyugati mércével mért – fejlettsége, széttagoltsága, a „hogyant" illetően szükséges konszolidált politikai vízió, illetve annak szolgálatába állított eszközrendszer hiánya is.

Nem csupán a szűk(ebb) értelemben vett politikai, de a tágabb társadalmi rendszer is magában hordozza a modern és hagyományos elemek kettősséget. Más csoportosításban különbség van az eltérő gazdasági tevékenységet folytató urbanizált, vidéki közösségek; illetve vallási

felekezetek, csoportok között is. Az előzőekből építkezve különféle egymást is átfedő szerveződési szinteket lehet megkülönböztetni.[1] A hagyományos – többek között gazdasági tevékenységet, településszerkezetet, közösségi (vagyoni, nemi) alá-, fölérendeltségi viszonyokat egyaránt meghatározó (és egyidejűleg a felsoroltak által alakított) – intézmények között találhatjuk a (nagy)családokat (*ayle, 'ailah*), az azokból felépülő klánokat, az ún. *hamula* intézményét (Rothenberg, 1999).[2] Bizonyos politikai mozgalmak elitjei,[3] illetve az egyetemek kivételével a palesztín társadalom olyan mértékben tradicionális, hogy az már az 1980-90-es években is ismert módon kínált táptalajt a potenciális iszlám politikai mozgalmak számára (Shikaki, 1998). A történelmi múlttal szerves kapcsolatban nem feltétlenül lévő modern intézményrendszer magában foglalja a felsőoktatás egy részét, a politikai pártokat, a többnyire jótékonysági tevékenységet végző helyi civil szervezeteket, különböző érdekvédelmi szervezeteket (szakszervezeteket, szakmai szövetségeket) és nemzetközi civil szervezeteket (Bir Zeit, 2004: 91-92). Az intézmények e kategorizációja eltérő célokat és eszközöket takar, amennyiben más-más perspektívát kínálnak, illetve különféle kulturális örökséget, egymással versengő hagyományos vs. modern (leegyszerűsítve: nyugati) értékeket, illetve érdekeket hordoznak magukban. A kétféle intézményi közeg természetéből adódóan egymásra hatva létezik a – modern palesztín állam alapjául szolgáló – PNH kormányzati-közigazgatási intézményrendszerén belül is. Ez utóbbi jelenséget jól érzékelteti, hogy a PH elnökeként Jasszer Arafatnak a kezdetektől külön tanácsadója volt a családi-, illetve klán-ügyek kezelése vonatkozásában is (Frisch 1997). Annak ellenére, hogy a PNH ezredfordulót követően meginduló intézményi reformjai az átláthatóság és elszámoltathatóság normáira[4]

[1] Illusztrációként lásd a Betlehem melletti Beit Saohur példájának antropológiai szempontból történő feldolgozását (Bowman, 2001, 4-5; 12; 14). Az esettanulmány egy 1981-es utólag átértelmezett (közönséges) bűncselekmény köré épül, miközben a vele összefüggésbe hozható, jelentőséget később, 1987 után nyerő mártír-tudat kialakulását is érinti. A tanulmány kitér a megszállás, illetve az első intifáda palesztín közösségre gyakorolt (dez)integrációs hatásának vizsgálatára is.

[2] A hagyományos és modern társadalmi és politikai intézmények metszetének szemléletes példáját adja a nemek közötti kapcsolatok szerepének (annak változásának) elemzése. Egyes szerzők szerint a „nőkérdés" kifejezetten a palesztín nacionalizmus terméke, és mint ilyen jól szimbolizálja a modern és hagyományos intézmények közötti feszültséget. A nők modern (palesztín) társadalomban – felszabadító harcban, államépítésben – betöltött férfiakkal „egyenrangú" szerepe azért problémás, mert a hagyományos felfogás szerint a nők erkölcsisége, szexualitása gyakorlatilag a *hamula* tulajdonának sajátos formája (Haj, 1992). Ez gyakorlatilag azt (is) jelent(het)i, hogy a közösségre pl. viselkedésével szégyent hozó női családtagokat nem csupán a klán, de a nemzet becsületének védelme érdekében – az esetek többségében (modern) jogi következmények nélkül – büntetik, illetve áldozzák fel (bővebben lásd például: Shalhoub-Kevorkian, 2002; Human Rights Watch, 2006).

[3] A palesztín társadalom – elit és tömegek egymáshoz fűződő kapcsolatának – állapotát, változásait négy fő megközelítésben lehet vizsgálni: (a) primordialista szemléletben, amely minden külső változás ellenére továbbra is dominánsak értékeli az eliteken belüli kapcsolatok hagyományos struktúráját, (b) a társadalmi változások tényére hangsúlyt helyező megközelítésben, amely elsősorban a diszpóra-lét, illetve a megszállás jelenségének társadalmi jelenségekre gyakorolt szociális-gazdasági hatását emeli ki; (c) a (politikai) szervezetek révén alakított társadalom-szemléletre, amely szerint az egyes (PFSZ-en belüli és kívüli) mozgalmak interakciója, egymásra gyakorolt hatása (együttműködése, versengése) formálta a palesztín társadalom erőviszonyait, végül (d) azon államok szerepét hangsúlyozó megközelítésben, amelyek (pl. Izrael, Jordánia térségbeli államok) meghatározó nyomást gyakorolhattak bizonyos palesztín körök felemelésében, mások marginalizálásában (Brynen 1995).

[4] Némi cinizmussal nyugodtan kijelenthető, hogy átláthatóság (*transparency*) és elszámoltathatóság (*accountability*) a Nyugaton kialakult modern politikai berendezkedés, demokratikus intézményrendszer működésének megfelelően értelmezett fogalmak, és nem abszolút kategóriák. Minden helyi társadalom – a palesztín is – tökéletesen tisztában van azon hagyományos normákkal, erőviszonyokkal, amelyek mentén az egyén az adott közösségen belül boldogulni tud. Más kérdés,

helyezték a fő hangsúlyt, napjainkig jellemző a hagyományos kapcsolatokban rejlő befolyás annak érdekében történő felhasználása, hogy a „modern" állami intézményrendszer egyik vagy másik szerve valamely érdekcsoport számára kedvező döntést hozzon (vagy ellenkezőleg, ne hozzon).

Összességében véve napjainkig érvényes a megállapítás, amely szerint a [hagyományos] társadalmi erők, szerveződések [modern] politikai intézmények felett való dominanciája belátható időn belül nem oldható fel (Taraki, 1997). Mindez annyiban jelent – jelenthet, jelentett – problémát, amennyiben az „eurománia" jelensége a palesztín társadalom esetében is olyan identitásválsághoz vezet, ahol a közösség egyik (nyugat-, modernizáció-orientált) része olyasmiért küzd, olyan eredményeket ismer el sikerként, amelynek hiányoznak a szerves történelmi, társadalomfejlődési gyökerei. Ezzel ellentétben a társadalom másik – arányaiban nagyobb hányadot jelentő – része nem érzi sajátjának azt a saját kultúrájától megfosztott környezetet, amelyben el kellene igazodnia (Afshar, 1992: 29-35).

2. … és azok politikai erőviszonyokra gyakorolt hatása

> „Arra a következtetésre jutottam, hogy nem tudom a megállapodásokat megszavazni. Nem tudtam ellene szavazni, de nem tudtam mellette szavazni sem. Azt gondoltam, nem fog valódi békéhez vezetni. Túl ellentmondásos volt. Nem volt világos kapcsolat az átmeneti megállapodások és a végső megállapodás között, és nem volt világos kötelezettségvállalás a megszállt területekről való izraeli visszavonulásra sem. A szó – megszállás – nem is szerepelt a szövegben." (Mahmúd Darvís, 2002)

A PFSZ, illetve Fatah pozíciója. A palesztín nép – nemzetközi közösség által – legitim képviselőjeként számon tartott PFSZ[5] 1960-as évek óta tükre a térség különböző országaiban létrejött palesztín mozgalmak politikai preferenciáinak, államalapítási céljainak. Tükre olyan esetekben is, amikor e célok divergensek, homályosak és a legkevésbé sem világos, hogy melyik palesztín mozgalom, hogyan is képzeli a jövőt. A PFSZ legfontosabb pártja a nacionalista, politikai értelemben szekuláris Fatah, amely egyaránt épít bizonyos demokratikus, illetve hagyományos, vallási értékekre (Skihaki, 1998). A PFSZ és mozgalmai nemzeti aspirációinak elfogadtatását sokáig nehezítették azok a módszerek és eszközök, amelyekkel az 1960-70-es években ügyükre felhívták figyelmet. Mire a PFSZ, illetve a szekuláris, elsősorban jobboldali, nacionalista politikai vonal az 1970-es évek második felében megértette a nemzetközi közösség többi államával való kommunikáció minőségének fontosságát, addigra a hagyományos értékeket hangsúlyozó iszlámista erők olyan belső támogatottságra tettek szert, amelyről már nehéz megállapítani, hogy milyen mértékben vallási meggyőződéssel, illetve milyen mértékben a palesztín nép tovább fokozódó kiszolgáltatottságával magyarázható.

A PFSZ közegében megtestesülő palesztín politikai berendezkedés részben a diaszpórában eltöltött éveknek, részben a nyugati nemzetközi közösséggel való 1990-es évekbeli szoros „munkakapcsolatnak" köszönhetően ötvözete a hagyományos és modern elemeknek.

---

hogy az írott és íratlan szabályok sokasága bármely kívülálló számára mennyire megfogható, értelmezhető, alkalmazható.

[5] Az 1964-ben alapított Palesztínai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) Végrehajtó Bizottsága (amely a törvényhozásnak minősülő Palesztínai Nemzeti Tanácsnak (PNT, PNC) tartozik beszámolással) képviseli nemzetközi szinten a palesztín nép egészét, jogosult nevében tárgyalásra. A palesztín politikai rendszerről bővebben Gazdik (2004) és Rostoványi (2006: 230-249).

Regionális összehasonlításban a legdemokratikusabb politikai berendezkedést tulajdonítják neki.[6] Ehhez képest figyelemreméltó összefüggés, hogy – a demokrácia stabilitását vizsgáló kutatások szerint – valamely közösség (ország, társadalom) minél inkább demokratikus, annál nagyobb a valószínűsége, hogy gazdasági szankciók vagy ellenkező előjellel ösztönzők (segélyek) eredményesek lesznek politikája megváltoztatásában (idézi Tostensen és Bull, 2002: 377). Ebben a megközelítésben az oslói folyamat gazdasági eszközökkel való támogatásának eredménytelensége magyarázható a demokrácia intézményi, tartalmi elemeinek 1990-es évekbeli hiányával. Ugyanakkor tény az is, hogy az Izraellel realizált kölcsönös politikai elismerésre és átmeneti időszakot (1993/1994-1998/1999) szabályozó oslói megállapodásra az autoriter vezetési gyakorlat nélkül valószínűleg nem került volna sor.

A PFSZ/PH vezető rétegét alkotó elit. Az oslói folyamat sikere két – a palesztín társadalmat illető – tényezőtől függött: Arafat személyétől és az iszlamista (ellen)kezdeményezések hiányától (Shikaki, 1998). Az oslói folyamat egyedülálló lehetőséget – eszközt biztosított Arafat számára, hogy a Palesztín Hatóságból azt hozzon ki, amit legmegfelelőbbnek lát a palesztín jövő szempontjából. A korábbiakban ebben erősen korlátozták a konszenzuskeresésre épülő PFSZ-en belüli politikai, döntéshozatali mechanizmusok, illetve a helyi, palesztín területeken élő palesztín közösséget is jellemző demokratikus elvek. A személyes uralomra épülő nemzetépítés (Sørensen, 1993: 16) érdekében olyan eszközöket kellett alkalmazni az oslói folyamat és Izrael ellen elkövetett merényletek elkövetőivel szemben (Robinson, 1997; Ghanem, 2001; Parsons, 2005), amelyek nem állták ki az egyéni emberi jogok védelmére nagy hangsúlyt fejező demokratikus társadalmak próbáját. Az ellenzék biztonsági szolgáltatok által – sokszor izraeli közreműködéssel történő „háttérbe szorítása" (Roberts, 2005: 20; Lia, 2007a, 2007b) mellett a „polgári" Palesztín Hatóság működését is úgy kellett kialakítani, hogy minél kevesebb kontrollmechanizmus gátolja az oslói kompromisszumot megkötő és 1990-es évek folyamán hazaköltöző gazdasági és politikai elitet. A PH felépítésében, struktúrájának kialakításában, működtetésében – legalábbis, ami a humán tőke, a közalkalmazotti, köztisztviselői állomány biztosítását illeti – a PFSZ, illetve a Fatah vezető szerepet játszott (Parsons, 2005: 125-381).

Az oslói folyamat és a nemzeti célok. A PFSZ/Fatah nem csupán utólag, de a kezdetektől sokak által bírált[7] lépése volt az Izraellel való kiegyezés – vagyis lényegében a független, szuverén állam víziójának átmeneti autonómiára cserélése. A palesztín felet hivatalosan képviselő PFSZ, illetve az annak pénzügyeit kezelő Fatah vezetése minden kritika ellenére két okból fogadta el az átmeneti autonómiát az azonnali és végleges államiság opciója helyett. Egyrészt, mert kénytelen volt belátni a fokozatosság elvében rejlő racionalitást, másrészt mert ellenfeléhez – Izraelhez – viszonyítva jóval gyengébb képességekkel rendelkezett. A száműzetés évtizedei, az Öböl-háborút követő – a Kuvaitot megvédeni kész Egyesült Államokkal szembeni, Szaddam Huszein melletti kiállást eredményező – arab világon belüli relatív izoláltság, a palesztín vendégmunkások Kuvaitból való tömeges kiutasítása, a csődközeli anyagi helyzet (Sayigh, 1999: 656-657; Ghanem, 2001; Parsons, 2005: 43)

[6] A palesztín közösséget a legdemokratikusabb arab társadalmak között tartják számon, amely abban az összefüggésben érvényes is, hogy a PFSZ ernyőszervezetként a nacionalista-szekuláris megközelítéssel egyetértő mozgalmak sokaságát tömöríti, évtizedek óta rendelkezik törvényhozással (PNC, Palesztín Nemzeti Tanács), illetve kormányra emlékeztető testülettel. A döntéshozatalt, illetve végrehajtást azonban nem jellemzi a demokrácia, a kompetensként elfogadott vezetőnek (haláláig Arafatnak) gyakorlatilag szabad keze volt bármilyen kérdésben. E gyakorlatnak eredménye az oslói megállapodások kidolgozása, aláírása és végrehajtásának (palesztín oldalon azonosítható) gyengeségei is. Bővebben lásd *Authoritive Leadership and the New National Project* (Parsons, 2000: 55-80).

[7] Az oslói folyamat ellenzőinek többsége a palesztín diaszpóra, különösen a külföldön élő – Edward Said és Mahmúd Darwish személyével szimbolizált – palesztín értelmiség, és kevésbé az Izraellel való kiegyezést támogató helyi lakosság köreiből került ki.

meghatározták tárgyalási pozícióját, amely az első intifáda (1987-1991) relatív sikerei ellenére is korlátozott maradt. Bár az első intifáda rákényszerítette Izraelt, hogy szembenézzen a megszállt területek 1967 óta megoldatlan problémájával, a felek erőviszonyaiban, adottságaiban kifejezhető különbségek nem csökkentek. Izrael elismerte a PFSZ-t és kész volt tárgyalásokat kezdeni vele a palesztín területek és népesség jövőjéről, de sem akkor, sem azóta nem tekinti a másik oldalt egyenlő partnernek.

A PFSZ vezetése számára a kísértés – a területeken élő akkor kb. kétmillió palesztín feletti ellenőrzés, az önrendelkezés ugyan korlátozott minősége, ám azonnali lehetősége, a területek milliárd dollárban mérhető fejlesztésére vonatkozó nemzetközi felajánlások ígéretek, a PFSZ-hívek ezreinek hazatelepítési lehetősége – egyszerűen túl vonzó volt, ahhoz, hogy vissza lehessen utasítani (Abed, 1999: 31; Ghanem, 2001: 20). Ennek ellenére palesztín körökben máig elismerik, hogy a madridi Közel-Kelet konferenciát (1991. október) követően Washingtonban zajló izraeli-palesztín(-jordániai) tárgyalásokon (1991-1993) a „nemzeti projektet" illetően többet elérhettek volna, mint Oslóban (Parsons, 2005: 78-80). Részben ezen oslói kompromisszum eredménye, hogy a területeken 1994-től kialakult palesztín kormányzati – politikai – rendszer a helyi és a hazaköltöző ún. tuniszi politikai elit sajátos szövetségén, versengésén (Brynen, 1995; Challand, 2002), a biztonsági apparátusokon, illetve a hagyományos társadalmi kötelékeken alapszik.

Neopatrimonális berendezkedés, egyszemélyi uralom, járadékvadászat. Az egyetlen politikai vezető uralmára épülő politikai rendszereket a személyes hűség, a tagok közötti érdek-orientált kapcsolatok tartják egyben. A palesztín esetben nem csupán a PFSZ-en belül, de az 1994-ben létrejövő Palesztín Hatóság keretei között is ez a gyakorlat érvényesült. A személyes kapcsolatok e rendszere a fennálló modern jogrenddel párhuzamosan, számos esetben azt ignorálva befolyásolja az emberek közötti interakciókat (Shikaki, 1998; Shikaki, 2002; Bir Zeit, 2004: 69-70). A rendszert az tartja működésben, hogy minden fontos politikai, gazdasági-pénzügyi, katonai-biztonsági, bürokratikus tisztséget az „erős ember" hívei töltenek be. Az érintett kör tagjai lényegében osztoznak abban a nem elsősorban anyagi értelemben vett korrupcióban,[8] amely szükségszerűen akadályozza a belső reformokat. E tehervállalásért cserébe a legitimnek elismert vezető olyan informális kapcsolati hálót, kliens-patrónus viszonyrendszert tart fenn, amelyben meghallgatásra és megoldásra találnak a hűséget fogadó személyek egzisztenciális problémái (Sørensen, 1993: 16; Cramer, 2005: 76-89, 252). Példaként említhető a palesztín biztonsági szolgálatok szerepe. A biztonsági szervek diverzifikáltságával összefüggő, illetve az alkalmazottak magas létszámából következő költségvetési problémát kizárólag annak tükrében lehetséges értelmezni, hogy a fegyveres erők személyes hűsége közvetlenül a „patrónushoz", és nem a modern intézményként elismert törvényhozáshoz köti őket.[9] Ebből következően a(z) effektív legitimitás és társadalmi, törvényhozási kontroll nélkül működő rendszer működése, fennmaradása a biztonsági erők

[8] A korrupciónak számos formája létezik, amelyek egy része (pl. a *wasta* intézménye) fontos társadalomszervező, kohéziós erővel is bír. Ezek szerepe és megítélése a modern politikai rendszerek adaptálásával sokat változott a palesztín példa esetében is (Ezbidi, 2001; Amudsen – Ezbidi, 2002). A korrupció megítélésével kapcsolatban lásd JMCC (Jerusalem Media and Communication Center, http://www.jmcc.org/), illetve a (C)PRS (Palestinian Center for Policy and Survey Reseach, Ramallah, http://www.pcpsr.org/) 1990-es évek óta készített közvélemény-kutatásait. A Transparency International (TI) helyi partnerirodája az Aman (http://www.aman-palestine.org/English/ContactUs.html) 2003 óta készít felméréseket, amelyek alapján a Palesztín Hatóság 2,5-3 közötti CPI index értéket ért el az utóbbi években. Összehasonlításképpen 2005-ben Magyarország CPI értéke 5,0; Izraelé 6,3; a PH-é 2,6 (1: legkorruptabb, 10: legkevésbé korrupt rendszerek).

[9] A prioritásokat jól jelzi, hogy a működését 1994 nyarán megkezdő Palesztín Hatóság majdnem összes helyben beszedett júliusi és augusztusi adóbevételét a rendőri erők fizetésére költötték (CG/PECDAR, 1994).

elismert vezetőjükhöz – a palesztín esetben Arafathoz – közvetlenül fűződő viszonyán múlik, múlt (Sørensen, 1993: 16).

Az elmondottakkal összefüggésben a PFSZ-en belül egyébként is tetten érhető járadék-vadász magatartásnak az 1990-es évek folyamán négy megnyilvánulása volt megkülönböztethető: a Fatah PFSZ-en belüli hegemonitásának konszolidálása; Arafat személyes kontrollja a PFSZ pénzügyei felett; a katonai (később biztonsági) vonatkozások fontossága a diaszpóra nemzeti (nacionalista) elitje számára; valamint köszönhetően az 1993 szeptembere után bekövetkező (Arafat legitimitásának forrását is érintő) változásoknak, a PFSZ intézményeinek PH intézményeivel való felváltása (idézi Parsons, 2005: 127; Csicsmann 2006).

A Palesztín (Nemzeti) Hatóság létrehozásának körülményei.[10] Szükséges hangsúlyozni, hogy az oslói folyamat nem a demokratikus palesztín állam építéséről szólt. Az *elvi nyilatkozat* (1993) ugyan választott tanácsról (*elected council*, 1. cikk) rendelkezik, annak érdekében, hogy a palesztín nép demokratikus elvek szerint kormányozza saját magát (3. cikk), de ennek egyéb garanciáit, például a hatalmi ágak világos szétválasztásának szükségességét nem írta elő. Sőt, a hatáskörátadás módját és a PNH kompetenciáit specifikáló *átmeneti megállapodás* (1995) olyan sajátos politikai rendszert irányzott elő, amelyben a választott tanács (praktikusan a parlament) – összhangban az *elvi nyilatkozat* 7. és 9. cikkeivel – törvényhozói és végrehajtó hatalommal egyaránt rendelkezik (3. cikk). Ennek gyakorlati megvalósítása – a törvényhozói és végrehajtói hatalom PNH-n belül egymáshoz, illetve tágabb kontextusban a PFSZ törvényhozói és végrehajtói struktúrájához való igazítása – már a palesztín politikai élet szereplőinek erőviszonyai és érdekei mentén alakult (Ghanem, 2001; Parsons, 2005).

Fontos kérdés a választások (1996) által a PH-nak biztosított legitimitás, amennyiben nemzetközi szereplők – és közvélemény-kutatások (Shikai, 2006: 5) – hajlamosak a választások tisztaságával, demokratikus mivoltával mérni a politikai rendszerek legitimitását. A PFSZ vezetésének az 1990-es évek folyamán be kellett látnia, hogy a társadalom részéről jelentkező igényekkel összhangban (Nablusi, 2005) hosszú távon akkor is demokratikus berendezkedés az elfogadható, ha az oslói megállapodások, az Izraellel kötött „alku" elfogadtatása autoriter vezetési stílust igényelt. Amennyiben azonban demokráciába való átmenet azzal kezdődik, hogy az autoriter vezetés felismeri – és a PFSZ/Fatah elitje felismerte – hogy a folyamat saját pozíciójának elvesztéséhez vezet, kész együttműködni a szabad választásokon alapuló (új) rendszer, illetve kormány kialakításában. Ám a folyamat itt nem ér véget: ha a választási rendszert elég ügyesen alakítják ki, akkor az új rendszer demokratikusabb lesz, mint az előző,[11] de nem lesz teljesen demokratikus (Sørensen, 1993: 3). Az 1996-os palesztín választások – a választási rendszer kereteinek kialakítása révén (Gazdik, 2004) – lehetőséget biztosítottak a Fatahnak, hogy tényleges társadalmi támogatottságához viszonyítva arányosan több képviselői helyet szerezzen meg a parlamentben. A Hamász parlamenti választásokon tíz évvel később, 2006-ban aratott győzelmét ugyanezen sajátosságok tették lehetővé.

[10] A Palesztín Hatóságot (PH) 1994-ben állították fel az Izraeltől – területileg és funkcionálisan korlátozottan és időben fokozatosan – átvett hatáskörök irányítására. 1996-ban, a megszállt területeken (Nyugati Part, Kelet-Jeruzsálem, Gázai-övezet) első alkalommal megválasztott Palesztín Törvényhozó Tanács (PTT) megalakulásával a PH-t megszüntették, és a PTT egyik bizottságaként létrehozták a továbbiakban kormányként funkcionáló Végrehajtó Hatóságot (VH). A PTT és a VH együtt alkotja a Palesztín Nemzeti Hatóságot (PNH) a Végrehajtó Hatóságot gyakran szinonímaként használják a P(N)H-val. A Hamász 2005-2006 folyamán bekövetkező megerősödése megkérdőjelezte nem csupán a PFSZ palesztín népet képviselő mivoltát, de felvetette a tárgyalásra jogosultság, felelősségre vonhatóság nemzetközi jogi problematikáját is.

[11] A Palesztín Hatóság legitimitásának – egyik – belső forrását a PFSZ, illetve a Palesztín Nemzeti Tanács jóváhagyása (Gáza, 1994) jelentette – még akkor is, ha a szavazást több PFSZ mozgalom bojkottálta.

Az ellenzék helyzete, szerepe. A palesztín politikai rendszer koherens, közös cél – legyen az akár az izraeli megszállás felszámolása, akár az állam megteremtése – elérése érdekében (együtt)működni képes egységet máig nem alkot (Gazdik, 2004). A Fatah PFSZ-en belüli legfőbb ellenfele a nála szekulárisabb, baloldalibb, liberálisabb – az *elvi nyilatkozatot* megszavazó PFSZ KT ülést (1993) és annak végrehajtását egyaránt bojkottáló – Népi Front Palesztína Felszabadításáért (PFLP). Másik, értelmiségi körökben (szintén) befolyásos mozgalom, a PFLP-ből kivált, a palesztín területeken egyenletes területi bázissal, támogatottsággal nem rendelkező, de az Izraellel való kapcsolatokban haladó álláspontot képviselő DFLP (Demokratikus Front Palesztína Felszabadításáért). A kétállamos megoldást elfogadják, de mivel annak „oslói" módját ellenezték, az 1996-os választásokat bojkottálták (Shikaki, 1998). Az egyes politikai mozgalmak támogatottsága az alábbiak szerint változott (a zárójelben lévő két adat az 1993. novemberi, illetve 2000. januári mérést mutatja): Fatah (41,3%, 38%); PFLP (9%, 3%), Hamász (14,6%, 10%), Iszlám Dzsihád (3,3%, 4%). Figyelemre méltó, hogy 1993 végén 25,5%, miközben 2000 elején már 42% volt a politikai párt-preferenciával nem rendelkezők aránya a válaszadók között (CPRS/PCPSR 1993; 2000). Az ellenzéki pártok támogatottságának csökkenése az öngyilkos merényletek palesztín társadalmon belüli elítélésével magyarázható (Skikaki 2006).

Az oslói folyamat aláaknázásában – Izrael elleni támadásokban megnyilvánuló elutasításában – jelentős szerepe volt (van) az iszlámista irányzatnak, amely szellemiségéből, ideológiájából adódóan ellentmondásban áll bármiféle nemzet(álllam)i törekvéssel.[12] Az utóbbi évek politikai divatja – a terror elleni küzdelem – ellenére az iszlamizmus nem új jelenség. Ahogy a térség egészében, úgy a palesztín társadalom esetében is megvannak a régebbre nyúló gyökerei.[13] A megszállás realitása, illetve az állam hiánya azonban azzal a következménnyel járt, hogy a nacionalista, illetve iszlamista erők hasonló ideológiai-politikai platformra kerültek. Amíg az iszlamista mozgalmak világszerte a gyarmatosítás örökségével, a modern (nemzet)állami berendezkedéssel szemben keresnek-kínálnak alternatívát, addig az államnélküliség a palesztín iszlámista mozgalmakat, így az Iszlám Dzsihádot és a Hamászt arra késztették (késztetik), hogy nacionalista „versenytársaikkal" hasonló célokért küzdjenek (Legrain, 1990: 187). Elsősorban ez a magyarázata annak, hogy a Hamász – 2005-2006-ig – aktívan és közvetlenül nem gyengítette a PFSZ-t. Meggyőződésük szerint az oslói folyamat volt annyira irreális, a PFSZ politikája annyira életképtelen, hogy az egész „vállalkozás" idővel magától össze fog omlani (Zahar, 1995: 83).

A PFSZ-hez tartósabban vagy átmenetileg kötődő szekuláris-nacionalista (pl. Fatah), és az inkább baloldali-szekuláris (pl. PFLP, DFLP) mozgalmak, illetve a (nézeteit illetően szintén megosztott) iszlamista ellenzék (elsősorban Hamász, Iszlám Dzsihád) platfomja közötti fő –

---

[12] A legtöbb iszlámista mozgalom politikai platformja szerint az arab és iszlám rezsimek (Iránt kivéve) visszatértek a dzsahilíja (*jahiliyya*), vagyis az iszlám bevezetését megelőző barbarizmus állapotába, amelyen változtatni csak az Isten (Allah) jogát (uralmát) egyedül helyreállítani képes alulról szerveződő népi forradalommal lehetséges (Legrain, 1990: 175-191). Ez nem azt jelenti, hogy a VII. századi iszlám közösség állapotát kívánja helyreállítani, hanem arra törekszik, hogy a „muszlim sors" jelene és jövője vonatkozásában – a Nyugat ellenében, alternatívájaként – autentikus befolyást gyakoroljon (Haddad, 2003: 469).

[13] Az iszlamizmus palesztín közösségeken belüli helyzetéről lásd: Litvak, Meir (1996): *The Islamization of Palestinian identity: the case of Hamas*. Tel Aviv: Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies; Schoch, Bernd (1999): *The Islamic movement: a challenge for Palestinian state-building*. Jeruzsálem: Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (Passia); Hroub, Khaled (2000): *Hamas: political thought and practice*. Washington: Institute for Palestine Studies, Frisch, Hillel (2005): *The Islamic dimension in Palestinian politics*. The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Ramat Gan: Bar-Ilan University; Lewitt, Matthew (2006): *Hamas politics, charity, and terrorism in the service of jihad*. New Haven: Yale University Press; Chebab, Zaki (2007): *Inside Hamas: the untold story*. London: I. B. Tauris

elvi – különbség egyrészt az Izraelhez való viszonyban, másrészt az oslói folyamat megítélését illetően van. Míg a PFSZ-en belül azért ellenezték az oslói megállapodásokat, mert az bizonytalan kimenetelű kompromisszumot jelentett a palesztín állam azonnali megteremtésével szemben, addig az iszlámista erők – legalábbis írásba foglalt céljaik szerint – teljes mértékben elutasítják Izrael létét, a vele való megállapodás szükségességét, lehetőségét.

Összegzés

Az oslói megállapodásokkal fokozatosan kialakított önrendelkezés, az azzal összefüggésben zajló izraeli hatáskör-, és területátadás, illetve a gázai kivonulás (2005. augusztus-szeptember) jelentősége ellenére a külső határokat továbbra is Izrael ellenőrzi (egyoldalúan). Nézőpont kérdése, hogy e felemás szuverenitás jó-e vagy sem a palesztín önrendelkezés szempontjából, mindenesetre az 1994 előtti gyakorlattal szemben, és a végső megállapodás hiánya ellenére a palesztín lakosság nagy része palesztín főhatalom alatt él – a Gázai-övezetben 2007 nyara óta különösen. Ha nem kívánják otthonukat – a határellenőrzést tekintve továbbra is megszálltnak minősülő területeket – elhagyni, illetve nem kerül sor olyan „incidensekre", amelyek az izraeli hadsereg PH polgári és biztonsági fennhatósága alatt álló területeken való megjelenését eredményezi, úgy érezhetik magukat, mint bármelyik hasonló adottságú fejlődő országban. A bezártságban rejlő szabadság ellenére a helyzet korántsem ideális. A Palesztín Nemzeti Hatóság – mint autonómia, formálisan kvázi állami képződmény – egyszerre emlékeztetett kliens, fejlesztő, illetve járadék-vadász államra (Khan et al 2004: 13-119).

Amint az 1990-es évek közepén már világosan látható volt, „a PH valószínű addig lesz képes túlélni a ránehezedő társadalmi nyomás ellenére, amíg hiányzik a társadalom (törvényhozás) rezsimre gyakorolt hatása" (Robinson 1997: 200). A jószándékú, ám befejezetlen oslói békefolyamat lényegében konzervált egy olyan átmeneti állapotot, amelyet társadalmi megosztottság, politikai széttagoltság, tiszta, világos nemzeti célok, és az ahhoz igazodó belső struktúrák hiánya jellemez. A fő probléma a távlati víziók hiányában rejlik. Összehasonlítva a korabeli palesztínai zsidó politikai vezetés zsidó állam létrehozására és működtetésének mikéntjére vonatkozó konkrét elképzeléseit, illetve a Mahmúd Abbász által vezetett, Izraellel a palesztín állam realizálásról tárgyaló mérsékelt palesztín elit legitimitását megkérdőjelező Hamász vezetésének – *Journal of Palestinian Studies* két utóbbi számában ismertetett – jövőképét (Rabbani, 2008a: 59), a különbség ég és föld. A leendő zsidó állam vezetése számára a már az 1930-as években világos volt, hogy az olyan fogalmak, mint állam, felelős és tudatos civil társadalom, demokrácia, joguralom, szuverenitás tartalommal való megtöltése nélkül képtelenek lesznek állami entitást hatékonyan működtetni (a *mamlachtijut* ~ államszerűség koncepciójáról bővebben: Kedar, 2008: 17). Az egyébként pragmatizmusáról ismert iszlamista vezető, Khaled Mesal azon kérdésre adott válasza, hogy milyen is lenne az általa elképzelt palesztín iszlám állam, egyértelmű volt: „[o]ur current priority is not to determine the nature of the state we will establish.[14]"

Felhasznált irodalom:

Afshar, Farhad (1992): „The Nation State as the Main Factor on Social Destabilization in the Periphery. The Gordian Knot of Development," in Auroi, Claude, ed. (1992): *The Role of State in Development Processes*. London: Frank Cass

Amudsen, Inge – Ezbidi, Bassem (2002): *Clientist Politics. State Formation and Corruption in Palestine 1994-2000*. R 2002: 17, Bergen: Chr Michelsen Institute

[14] Jelenleg nem kívánjuk meghatározni az alapítandó államunk természetét. (– ford. a szerk.)

Barghouti, Iyad (2007): *Religion and State in Palestine*. Ramallah: Ramallah Center for Human Rights Studies

Bir Zeit (2004): *Palestine Human Development Report*. Ramallah: Bir Zeit University

Bowman, Glenn (2001): „The Two Deaths of Basem Rishmawi: Identity Constructions and Reconstructions in a Muslim-Christian Palestinian Community," *Identities: Global Studies in Culture and Power* 8 (1): 7-81 (letöltés: 2007. július 2.) http://www.kent.ac.uk/anthropology/department/staff/bowman/rishmawi.pdf

Brown, Nathan J. (2003): *Palestinian Politics after the Oslo Accords. Resuming Arab Palestine*. California: University of California Press

_____ (2005): *Evaluating Palestinian Reform.* Carnegie Paper No. 59, Washington: Carnegie Endowment

Brynen, Rex (1995): „Dynamics of Palestinian Elite Formation," *Journal of Palestinian Studies* 24 (3): 31-43.

CG/PECDAR (1994): *Budgetary Support for the West Bank and Gaza. Prepared by PECDAR*. Submitted to the World Bank Consultation Group meeting; Párizs, 1994. szeptember 8-9.

Challand, Benoit (2002): *Insiders vs. Outsiders? Still a Significant Theme in Palestinian Politics?* European University Institute, Florance (letöltés: 2006. szeptember) https://www.iue.it/RSCAS/RestrictedPapers/conmed2002/WS13-Challand.pdf

CPRS/PCPSR (1993): *Public Opinion Poll #4* (1993. december). Palestinian Center for Policy and Survey Research, http://www.pcpsr.org/survey/index.html#head1

CPRS/PCPSR (2000): *Public Opinion Poll #48* (2000. április). Palestinian Center for Policy and Survey Research, http://www.pcpsr.org/survey/index.html#head1

Cramer, Richard Ben (2005): *How Israel Lost?* New York: Free Press, Shimon and Schuster

Csicsmann László (2006): *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában*. PhD-értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem

Darwish, Mahmoud (2002): „A Love Story between an Arab Poet and His Land. Interview with Mahmoud Darwish conducted by Adam Shatz," *Journal of Palestine Studies* 31 (3): 67-78.

Frisch, Hillel (1997): "Modern Absolutist or Neopatriarchal State Building? Customary Law, Extended Families, and the Palestinian Authority" *International Journal of Middle East Studies* 29 (3): 341-358

Gazdik Gyula (2004): „A palesztin politikai rendszer fejlõdésének fõbb jellemzõi," Kül-Világ online folyóirat 1 (4). Budapest: MTA-NATO Információs Központ http://www.freeweb.hu/kul-vilag/2004/04/gazdik.html (letöltés: 2005. október)

Ghanem, As'ad (2001): *The Palestinian Regime. A „Partial Democracy"*. Brighton: Sussex Academic Press

Haddad, Yvonne Yazbeck (2003): „Islamist Perceptions of US Policy in the Middle East," in Lesch David, ed. (2003): *The Middle East and the Unites States. A Historical and Political Reassessment*. Boulder: Westview Press

Haj, Samira (1992): „Palestinian Women and Patriarchal Relations," *Journal of Women in Culture and Society* 17 (4): 761–71.

Human Rights Watch (2006): *A Question of Security. Violence against Palestinian Women and Girls.* http://hrw.org/reports/2006/opt1106/ (letöltés: 2007. június)

Jackson, Robert H. (1990): *Quasi-states: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press

Kedar, Nir (2008): „A Civilian Commander in Chief: Ben-Gurion's *Mamlakhtiyut*, the Army and the Law" *Israel Affairs* 14 (2): 202-2017.

Khalidi, Rashid (1997): *Palestinian Identity*. New York: Columbia University Press

Khan, Mustaq Husein – Giacaman, George – Amudsen, Inge, eds. (2004): *State Formation in Paelestine. Viability and Governance during Social Transformation*. New York: RoutledgeCurzon

Kimmerling, Baruch – Migdal, Joel (2003): *The Palestinian People: A History*. Cambridge: Harvard University Press

Kreijen, Gerard (2003*): State failure, sovereignty and effectiveness: legal lessons from the decolonization of Sub-Saharan Africa*. Leiden: Leiden University

Legrain, Jean-François (1990): „The Islamic Movement and the Intifada," in Nassar – Heacock (1990): 175-191.

Lia, Brynjar (2007): *Building Arafat's police; the politics of international police assistance in the Palestinian territories after the Oslo Agreement*. New York: Ithaca Press

Lia, Brynjar (2007b): *A Police Force without State. A History of the Palestinian Security Forces in the West Bank and Gaza*. New York: Ithaca Press

Nablusi, Karma (2005): *The State-building Project: what went wrong?* In Keating, Michael – Le More, Anne – Lowe, Robert, eds. (2005): *Aid, Diplomacy and Facts on the Ground*. London: Chatam House (RIAA)

Nassar, Jamal R. – Heacock, Roger, eds. (1990): *Intifada. Palestine at Crossroads*. London: Prager

Parsons, Nigel (2005): *The Politics of the Palestinian Authority*. *From Oslo to al-Aqsa*. London: Routledge

Rabbani, Mouin: (2008a): „Making of a Palestinian Islamic Leader. Khaled Meshal interviewed by Mouin Rabbani" *Journal of Palestine Studies* 37 (3): 59. http://www.palestine-studies.org/journals.aspx?id=9980&jid=1&href=fulltext (letöltés: 2008. augusztus)

Rabbani, Mouin: (2008b): „A Hamas Perspective on the Movement's Evolving Role: An Interview with Khalid Mishal, Part II" *Journal of Palestine Studies* 37 (4)

Robinson, Glenn E. (1997): *Building a Palestinian State*. Bloomington: Indiana University Press

Robinson, Glenn E. (2000): „Palestine after Arafat," *The Washington Quarterly* 23 (4): 77-90.

Robinson, Glenn E. (2001): „Israel and the Palestinians: The Bitter Fruits of Hegemonic Peace," *Current History* 100 (642): 15-20.

Rostoványi Zsolt (2006): *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztínok küzdelme a Szentföldért*. Budapest: Corvina

Rothenberg, Celia (1999): „A Review of the Anthropological Literature in English on the Palestinian Hamula and the Status of Women" *Journal of Arabic and Islamic Studies (*II): 24-48. http://www.uib.no/jais/v002ht/02-024-048Rothen1.htm (letöltés: 2007. március)

Said, Edward (1979): *The Question of Palestine*. London: Vintage Books

Sayigh, Yezid (1999): *Armed Struggle and the Search for State*. Oxford: Oxford Univeristy Press

Shalhoub-Kevorkian, Nadera(2002): „Reexamining Femicide: Breaking the Silence and Crossing „Scientific" Borders," *Journal of Women in Culture and Society* 28 (2): 581-608. http://www.journals.uchicago.edu/SIGNS/journal/issues/v28n2/280210/280210.web.pdf (letöltés: 2007. augusztus)

Sharabi, Hisham (1988): *Neopatriarchy: A theory of distorted change in Arab society.* New York: Oxford University Press

Shikaki, Khalil (1998): „The Politics of Paralysis: Peace Now or Hamas Later," *Foreign Affairs* július-augusztus

Shikaki, Khalil (2002): „Palestinians Divided," *Foreign Affairs* 81 (1)

Shikaki, Khalil (2004): „The Future of Palestine," *Foreign Affairs* 83 (6)

Shikaki, Khalil (2006): *Willing to Compromise: Palestinian Public Opinion and the Peace Process*. United States Institute of Peace Special Report 158. Washington: USIP http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr158.pdf (letöltés: 2007. február)

Sørensen, Georg (1993): „Democracy, Authoritarism and State Strength," in Sørensen, Georg, ed (1993): *Political Conditionality*. London: Frank Cass

Sørensen, Georg (1995): „Conditionality, Democracy and Development," in Stokke, Olav (1995): *Aid and Political Conditionality*. The European Association of Development Research and Training Insitute (EADI) – London: Frank Cass

Taraki, Lisa (1997): *Palestinian Society: Contemporary Realities and Trends.* http://home.birzeit.edu/wsi/Status%20Report/files/Lisa%20-20Palestinian%20Society%20SR.pdf (letöltés: 2006. január)

Tostensen, Arne – Bull, Beate (2002): „Are Smart Sanctions Feasible?" *World Politics* 54 (3): 373-403.

Zahar, Mahmúd (1995): „Hamas: Waiting for Secular Nationalism to Self-Destruct. An interview with Mahmud Zahar," *Journal of Palestine Studies* 24 (3): 81-88.